

selesi başlangıçta tarihî bir olay olma yerine problematik bir örnek olarak ortaya çıkmış, Râzî bunu Eş'arî'nin Cübbâfî'ye karşı üstünlüğünü tescil etmek ve onun şöhretini arttırmak amacıyla bir senaryo haline getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Eş'arî, *Maḳālât* (Ritter), s. 250; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Maḳālât*, s. 144; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Kevserî), s. 110-111, 220-223; a.mlf., *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346 → Beyrut 1981, s. 130-133; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd* (nşr. İbrahim Ağâh Çubukçu – Hüseyin Atay), Ankara 1962, s. 184-185; İbn Asâkir, *Tebî'nü kezîbî'l-müfterî*, s. 38-43; Fahrreddin er-Râzî, *Meḳâṭihü'l-ğayb*, XIII, 185; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 285; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 89; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), III, 356; Adudüddin el-İcî, *el-Mevâkıf*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 329; Teftâzânî, *Şerhu'l-Aḳâ'id*, İstanbul 1310, s. 16; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, Beyrut 1405/1985, II, 134; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 303; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 492-502; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 380-382; Rosalind W. Gwynne, "Al-Jubba'i, al-Ash'ari, and the three brothers: The uses of fiction", *MW*, LXXV/3-4 (1985), s. 132-161; Avni İhan, "Aslah", *DİA*, III, 495.

MEHMET BULUT

İHYÂ (الإحياء)

**Mevât arazinin
mülkiyet veya kullanımı
kazanma amacıyla imar
ve ıslah edilmesi anlamında
İslâm hukuku terimi.**

Sözlükte "canlandırmak, diriltmek" mânasına gelen *ihyâ*, İslâm hukukunda sahihsiz ve işlenmemiş (mevât) bir arazinin mâlik olma iradesiyle işlenmesi ve imarını ifade eden bir terimdir. Bu imar işlemi için bazan yalın olarak *ihyâ*, çok defa da *ihyâü'l-mevât* tabiri kullanılır.

Mevât arazi ve bunun *ihyâ* yoluyla sahiplenilmesi, İslâm öncesi Arapları arasında sınırlı şekilde de olsa uygulanan ve örfen de tanınan bir müesseseydi. O dönemde *ihyâ*, daha çok yağmur sularını toplatarak ya da sahihsiz arazide kuyu açarak etrafında belli bir alanın (harim) hayvancılık, ziraat veya yerleşim için ayrılması, âtil ve sahihsiz toprağın işlenerek kullanılabilir duruma getirilmesi ve sahiplenilmesi şeklinde oluyor, güç dengeleri desteklediği sürece bu durum örfen de himaye görüyordu (Cevâd Ali, VII, 152-153). Mevât arazilerin *ihyâsı* ve bu yolla mülkiyetinin kazanılması usulü İslâm döneminde, ülke coğrafyasının da hızlı bir şekilde gelişmesi sebebiyle daha da önem kazan-

mış, konu Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-yi Râşidîn'in uygulamalarının ışığında giderek istikrara kavuşup hukuk düzeninin koruduğu bir müessese haline gelmiştir. Ancak arazilerin tâbi olduğu hukukî statü ve hangi usullerle mülkiyet altına alınacağı konusunda, toplum yapısına ve coğrafyaya da bağlı olarak İslâm öncesi dönemden devralınan güçlü bir gelenek mevcut olmadığından Resûl-i Ekrem döneminden itibaren olayların gelişim seyri ve fetihler sonrası ortaya çıkan fiilî durumlara göre bir strateji izlenmiştir. Ölü arazinin statüsünü ve mülkiyetinin kazanılması konusunda ileri dönemde ortaya çıkan hukuk doktrini de bu pratik ve değişken verilerden hareketle oluşturulmuş, konu toprak hukukuyla ilgili birçok tasnif ve yaklaşımı da içerecek şekilde klasik dönem fıkıh literatüründe "ihyâü'l-mevât" başlığı altında veya emvâl ve haraç literatüründe ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Ancak arazi hukuku konusundaki teorik çerçevenin ileri dönemlerde açıklık kazandığını ve tamamlanabildiğini, buna biraz da dönem ve bölge bakımından hayli farklı uygulamalara ortak bir açıklama getirmenin ve bunlar üzerine doktrin oluşturmanın zorluğunun yol açtığını belirtmek gerekir. Nitekim ilk dönem İslâm hukukçularının genel yaklaşımına göre arazinin İslâm devletince elde edilmiş tarzı, o zamana kadarki hukukî statüsü, sahibinin müslüman olup olmaması gibi hususlar aynı zamanda arazinin, bu arada ölü arazinin hukukî statüsünü de belirleyici faktörler olmakla birlikte, mevât arazinin toprağın genel tasnifi içinde hangi kategoriye dahil olduğu doktrinde yeterince açık değildir. Meselâ *meskûn* ve kullanılır topraklara "âmire" adını verip İslâm ülkesinin topraklarını âmire ve mevât şeklinde ikiye ayıranların yanı sıra mevâtı devletin mülkiyetindeki veya mubah (gayri memlûke) arazi statüsündeki topraklar arasında sayılan veya ayrı bir grup olarak görenlere de rastlanır (Ebû Yûsuf, s. 64-65; Şâfiî, IV, 41; Kâsânî, VI, 192-193; Abdullah Muhtâr Yûnus, s. 243-252).

Mevât arazi tabiriyle genelde ziraat, yerleşim, üretim gibi bir amaçla hâlihazırda kullanılmayan, şahıs veya kamu malı da (metrûk arazi) olmayan, sahihsiz ve verimsiz, fakat belli bir emek harcanması sonucu yararlanılabilir nitelikteki topraklar kastedilir. Mevât araziye belirlemede toprağın hâlihazırda âtil vaziyette bulunması, kullanılmıyor ve yararlanılmıyor olması birinci, sahihsiz olması ikinci hareket noktasıdır. Bunun için de Hz. Peygamber'den rivayet edilen, "Âdiyyü'l-arz

Allah ve Resulü'nündür, sonra da sizin-dir" (Ebû Yûsuf, s. 65; Ebû Ubeyd, s. 347) hadisinde geçen "âdiyyü'l-arz" tabiri işlenmemiş arazi anlamını da içerecek şekilde, eski devirlerde sahibi bulunmakla birlikte nesillerinin kesilmesiyle sahihsiz kalan ve işletilmeyen topraklar şeklinde açıklanmış (a.g.e., s. 354), özellikle düşmandan ele geçirilen, mâlik veya zilyedi bilinmeyip hâlihazırda kullanılmayan arazilerin mevât arazi sayılacağına dikkat çekilmiştir (Ebû Yûsuf, s. 65). Bu arazinin önce öteden beri âtil olanlar ve sonradan bu hale gelenler şeklinde ayrılıp ikincisi grubun da fetihle ele geçirilen ve sahibi bilinmeyen âtil topraklar, İslâm döneminde bir zamanlar işletilmiş ve mülkiyete konu olmuşken sonradan âtil kalmış, sahibi de bilinmeyen topraklar şeklinde iki kategoriye ayrılması bu anlayışın ürünüdür (Mâverdî, s. 248; Ebû Ya'lâ, s. 228). Mevât arazinin mülkiyet altında bulunmaması, üzerinden mülkiyet geçmemiş olması gerektiği ve mülkiyet altındaki toprakların işlenmemekle mevât hale gelmeyeceği ifade edilirken de mevât arazi üzerinde devletin mülkiyet ve tasarruf hakkının bulunmayışı değil özel veya tüzel kişilerin mülkiyet ve kullanımı altında olmaması, ona bu türden bir aynı hakkın taalluk etmemesi ya da böyle bir hak sahibinin bilinmemesi gerektiği anlatılmak istenir. Bu konuda müslim ve gayri müslim farkı da gözetilmez (Muvaffakuddin İbn Kudâme, V, 417; İbn Âbidîn, VI, 432). İslâm döneminde bir zamanlar sahipli ve mâmur iken sonradan terk edilip âtil kalan topraklar fakihlerin çoğunluğuna göre mevât arazi sayılmaz ve *ihyâya* konu olmaz. Geçmişte mülkiyete konu olduğu bilinmekle birlikte hâlihazırda müslüman olsun gayri müslim olsun sahibi bilinmeyen âtil toprakları Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Ca'ferîler ve bazı Hanbelîler mevât sayarken Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî müslümanların ortak malı kabul eder. İmam Şâfiî, Hanbelîler'in çoğunluğu ve İbn Hazm son görüşe yakın bir çizgide olup hem buluntu (lukata) mal hükümlerini devreye sokar hem de devlet başkanının bu tür arazileri mevât olarak değil hazine malı olarak iktâ edebileceğini ifade eder. İmam Mâlik'e atfedilen, devletin bu toprakları sahibi bilinsin veya bilinmesin *ihyâ* için şahıslara iktâ edileceği görüşü de (Mâverdî, s. 238-239) birçok kaynakta belirtildiği gibi (Muvaffakuddin İbn Kudâme, V, 416-417; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, VII, 66-67) mutlak değil sadece *ihyâ* yoluyla kazanılıp sonra terk edilmiş topraklarla

ilgili olmalıdır. Kaldı ki Sahnûn ve bir kısım Mâlikî fakihî bu toprakları da mevât saymaz. Aykırı görüşler bir tarafa İslâm hukukçularının ihyâ ile, bir şahsın mülkü olan toprakların âtil bırakıldığında tekrar mevât hale gelmeyeceğini söylemeleri, hatta önceden mülk iken hâlihazırda sahibi bilinmeyen toprakların bile mevât olmayacağını belirtip devletin dolaylı tasarrufuna açmaları, onların arazilerdeki mülkiyet hakkını muhtemel ihlâllere ve özellikle gasba karşı koruyabilme gayretiyle de irtibatlandırılabilir. Literatürde de mevât arazi tanımlanırken onun yukarıda anılan iki temel özelliğinden, yani kullanım ve mülkiyet dışı oluşu unsurlarından hareket edilir. Bununla birlikte yaklaşım farklılığına göre bunlardan birine ağırlık verildiği de olur. Meselâ Hanefiler'den Kudûrî tanımında arazinin yararlanılmıyor olmasına, Kâsânî ise mülkiyete veya özel bir hakka konu olmamasına vurgu yapar (*el-Muhtaşar*, s. 75; *Bedâ'î*, VI, 194). Osmanlılar'ın son dönem kanunlaştırmalarının yansayan tanım gerek doktrini gerekse uygulamayı kuşatıcı niteliktedir. Buna göre mevât arazi bir kimsenin mülkiyet ve tasarrufu altında olmayan, mera, balta-lık ve harman yeri gibi bir bölge halkının ortak yararına tahsis edilmiş yerlerin ve yerleşim bölgelerinin dışında kalan topraklardır. İlk dönemlerde mevât arazinin yerleşim bölgelerine, mâmur araziye (âmir) ve onların harimine belli uzaklıkta olması şartı pek gündeme gelmez, sadece Mâlikîler, bunlara yakın topraklarda ihyâ için devlet başkanından izin alınmasını şart koşmuşlardır. Ancak muhtemelen zamanla uygulamada ortaya çıkan bazı olumsuzlukları önleme düşüncesiyle ileri dönemde mevât arazinin âmirden ve harimden belli uzaklıkta olması gerekli görülmeğe başlanmış ve anılan uzaklık için de sesin ulaşmaması, yarım saatlik yürüyüş mesafesi, 1,5 mil gibi bazı ölçüler belirlenmiştir (İbn Âbidîn, VI, 431-432; *Mecelle*, md. 1270; *Kânûn-i Arâzî*, md. 6, 103). Buna göre başkanının mülkiyetinin veya öncelik hakkının bulunduğu topraklar, insanların ortak yararına ayrılmış kamu malları, devlet ve vakıf malları, meskûn mahaller ve bunların mücâvir alanları, devlet tarafından birine iktâ edilmiş araziler mevât arazi kabul edilmez ve ihyâyâ konu olmaz. İhyâ edilen arazinin çevresindeki belli bir alan ihyâda bulunanın kullanımına veya nehir, yol gibi kamuya ait malların çevresindeki belli bir alan da umumun istifadesine ayrıldığı için mevât arazi statüsünden ve ihyâyâ konu olmaktan çıkarılmıştır (bk. HARİM).

İhyâ, mülkiyetin genel ve aslı kazanım yollarından olan istilâ ve el koymanın toprak hukukuna uyarlanmış özel bir türü ve arazinin mülkiyet veya intifâ hakkının kazanılmasının bilinen en eski usullerinden biridir. Mubah malların mülkiyeti ya satım, hibe, gasp gibi mülkiyet nakledici bir işlemle, ya mirasta olduğu gibi halefiyet yoluyla ya da mâlikî olmayan mubah mala el koymakla (bk. İHRÂZ; İSTİLÂ) elde edilmekte olup mevât araziye ihyâ üçüncü grupta yer alır. Ancak taşınabilir mubah malların mülkiyeti sadece el koyma ile (ihrâz) kazanılabildiği halde arazi mülkiyeti mutlak ihrâz anlamında sadece işgal ile kazanılamayıp araziye kullanılabilir ve verimli hale getirecek nitelikte bir ihyâ işlemine ihtiyaç duyulur. Öte yandan ihyâ hukukî mahiyeti itibariyle miras, tazmin, şüf'a gibi kanundan doğan cebri sebeplere göre iradî ve ihtiyarî; satım, hibe gibi mülkiyeti nakledici işlemlere göre kurucu; ayrıca fiilî ve bir tür emek sayılan mülkiyet kazanım yolu ve sebebi niteliğindedir. Mevât arazinin ihyâ edilerek mülkiyetinin kazanılmasının özellikle fet-hedilen toprakların imara açılması, emeğin ödüllendirilerek üretimin teşvik edilmesi ve kalkınmanın hızlandırılması gibi içtimaî ve iktisadî sonuçları bulunduğu ve tarihî süreçte önemli bir rol üstlendiği de söylenebilir. İhyâ ile ilgili hukukî çerçeve esasen ilk dönem uygulamalardan hareketle oluşmaktadır; fakat klasik dönem fıkıh doktrininde hangi tür faaliyetlerin ihyâyâ sayılacağı, ihyânın hukukî sonucu, ihyâ yoluyla elde edilen hakkın mahiyeti ve korunması gibi konularda ayrıntılı görüşlerin gündeme gelmiş olması, bu işlemi formal hukuk yönüyle istikrara ve objektif güvencelere kavuşturma, muhtemel hak sahiplerinin haklarını koruma ve düzen-sizliği önleme, uygulayıcılara yol gösterme gibi pratik bir işlemlerle de sahip olmuştur. Tanzimat döneminde hazırlanan 1274 (1858) tarihli *Kânûn-i Arâzî*'de mevât araziye ihyâyâ ilişkin hükümler de bu zengin birikimin ürünüdür.

Mevât arazinin etrafını taş, diken, ağaç dalları vb. ile çevirmek, otlarını yakmak, dikenlerini kazımak, suya ulaşmayan kuyu kazmak gibi işlemler arazinin mülkiyetini kazandıracak bir ihyâ faaliyeti olarak nitelenmemiş, ancak "ihticâr" veya "tahcîr" adı verilen bu gibi faaliyetlerin arazi üzerinde üç yıl süre ile başkalarından önce ihyâ etme hakkını kazandıracığı düşünülmüştür. Tahcîr edilen arazi üç yıl içinde ihyâ edilmezse kamu yararına devlet onu başkalarına iktâ edebilir

(*Mecelle*, md. 1279). Mülkiyetin kazanılabilmesi için arazinin ihyâ olarak nitelenebilecek şekilde ziraata elverişli ve yararlanılabilir hale getirilmesi gerekmekte ve bu işlem bir bakıma menkul eşyadaki ihrâz usullerinin dengi bir hukukî değer taşımaktadır. Madenlerin işletilmesi konusu bir ihyâ faaliyeti olarak kabul edilebilirse de bazı yönleriyle "ihyâü'l-mevât"-tan ayrılır (bk. MADEN).

Mülkiyeti kazandırıcı ihyâ fiilinin tanımında fakihler arasında esasa taalluk eden bir görüş ayrılığı bulunmaz. Genelde sulama, kanal açma, çeşme yapma, kuyu kazma, arazinin taşlarını ayıklama, bataklığı kurutma, hububat ekme, ağaç dikme, bina yapma gibi faaliyetler arazi ihyâsı olarak nitelendirilmiş de (*Mecelle*, md. 1275-1276) bu konuda tüketici bir sayım yapma yerine değişen ve gelişen zaman içinde islah ve emir olarak kabul edilebilecek her faaliyetin hukuken ihyâ sayılması görüşü ağırlık kazanmıştır. *Mecelle*'de ihyâyâ "araziye ziraata elverişli hale getirmek" şeklinde sınırlı bir tanım getirilmiştir (md. 1051).

İhyâ işleminin mülkiyet veya intifâ hakkı kazandırıcı bir ihyâ olarak kabul edilebilmesinin ihyâ eden açısından önemli bir şartı da bu fiillerin ihyâ kastı ile, başka bir deyişle mülkiyet kastı ile yapılmış olmasıdır. Yukarıda anılan işlemler esasen ihyâ kastının objektif delilleri olarak değer taşımakla birlikte aksinin ispatı mümkündür. Bunun için de mevât bir arazide ağaç diken, kuyu açan veya çeşme yapan kimsenin bunları ihyâ amacıyla değil de insan ve hayvanların yararlanması maksadıyla hayır (sadaka-i câriye) amaçlı yaptığı belirlendiğinde artık bu faaliyetler o arazinin mülkiyetini kazandırıcı bir işlem olmaktan çıkar.

İhyâ işleminin en başta gelen hukukî sonucu bu arazinin mülkiyetinin veya intifâ hakkının kazanılmasıdır. Hz. Peygamber'den bu konuda rivayet edilen hadis farklı lafızlarla da olsa, "Kim ölü bir arazi ihyâ ederse o arazi onundur" şeklinde ortak bir anlam içermektedir (*el-Muvaftâ*?, "Akziye", 26; Ebû Dâvûd, "Harâc", 37; Tirmizî, "Aşkâm", 38; krş. Buhârî, "Harş ve'l-müzâra'a", 15). Hadis bütün hukuk ekollerince delil olarak alınıp ihyânın mevât arazinin mülkiyetini kazandırıcı bir işlem olduğu ortaklaşa ifade edilmekle birlikte, ihyâ işleminin mahiyetine ve şekil şartlarına ilişkin hukukî tartışmalara ilâve olarak Resûl-i Ekrem'in hangi sıfatla böyle bir açıklama yaptığı ve bununla

neyi kastettiği konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Mevât arazinin mülkiyetinin kazanılmasında devletin izin veya onayının alınmasının gerekip gerekmediği veya hangi safhada gerektiği konusunda da fakihler arasında farklı görüşler vardır. Bu görüş ayrılığının bir sebebi, yukarıda zikredilen hadisin Hz. Peygamber tarafından ne sıfatla söylendiğine ilişkin farklı yaklaşımlardır. Ölü araziyi ihyâ edenin o arazinin mâliki olacağına dair açıklamayı, Resûl-i Ekrem tarafından devlet başkanı sıfatıyla yapılmış bir açıklama ve izin verme sayanlar ihyâ için devlet başkanının iznini gerekli görürken bunu peygamber sıfatıyla yapılmış bir bildirim (fetva) kabul edenler aksi görüşü savunmuştur (Karâfî, s. 97-99). Meselâ Ebû Hanîfe'ye, Hanefî ve Ca'ferî fakihlerinin çoğunluğuna göre ihyâ için kural olarak devlet başkanının izni gerekirken İmam Mâlik, sadece meskûn mahallere yakın bölgelerde yapılacak ihyâda bunu gerekli görür. Bu fakihler, mevât araziye ganimet malına veya hazine malına kıyasladıkları gibi devlet başkanından izin almayı ihyâda kargaşayı ve hak ihlallerini önleyici, düzeni sağlayıcı bir tedbir olarak da düşünmüşlerdir (Ebû Yûsuf, s. 64). Hanefîler'den Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî mezheplerine göre ihyâda devletin izninin baştan alınmasına veya sonradan eklenmesine ihtiyaç yoktur. Bunlar, delil olarak ilgili hadisin mutlak ifadesinden ve mubah malın temellük usulüne dair ilkeden hareket ederler.

Âtıl toprakların ziraata elverişli hale getirilmesine olan talep ve ihtiyaçla devletin bu konudaki düzenleyici ve teşvik edici rolünü birlikte değerlendiren İslâm hukukçuları kamu otoritesinin mevât arazileri ihyâ ve imar etmek, uzun süre âtil bırakmamak kaydıyla uygun gördüğü kimselere iktâ edebileceği görüşünde birleşmişlerdir. Bu husus, Hz. Peygamber döneminden itibaren yaygın bir uygulama kazanan iktâ müessesesinin mevât arazilere uygulanış biçimi olarak da görülebilir (bk. İKTÂ). Bu şekilde iktâ edilen arazi ihyâ edilmediğinde veya ihyâ sonrası uzun süre âtil tutulduğunda bu durum hakkın kötüye kullanımı olarak görülüp kamu otoritesine iktâdan rücu etme ve aynı yeri başka birine iktâ etme hakkı tanınmıştır. Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde iktâ edilen arazinin ihyâ edilmediğinde veya üç yıl boş tutulduğunda geri alındığının örneklerine rastlanır (a.g.e., s. 65; Ebû Ubeyd, s. 362-368; İbn

Zencûye, II, 643-652). *Mecelle* (md. 1279) ve *Kânûn-i Arâzî*'deki düzenleme de bu yöndedir (md. 103).

Ayrıntıda farklı görüşler bulunmakla birlikte doktrinde, ölü mubah arazinin veya ihyâ edilmek üzere iktâ edilen devlet arazisinin usulüne uygun tarzda ihyâ edilip işletilmesi halinde ihyâ edenin özel mülkü olacağı görüşü hâkimdir. Birinci ile ikinci tür arazi arasında ayırım yapanlar bulunduğu gibi özellikle Hz. Ömer'in uygulamaları delil gösterilerek ihyâ yoluyla sadece arazinin kullanım ve işletme (intifâ) hakkının geçtiği, çıplak mülkiyetin devlette kaldığı görüşü de ileri sürülür. Bir grup Hanefî fakihî ve Ebû Ca'fer et-Tûsî de dahil Ca'ferîler'in çoğunluğu son görüştedir. Osmanlı'nın son dönem kanunlaştırmalarında devletin genel izni mevât arazinin intifâ hakkını bedelsiz olarak kazanabilmek için yeterli görülmüş, mülkiyetinin kazanılabilmesi için özel izin edilen mevât arazinin intifâ hakkı tapu-i misil masrafları ödenmek suretiyle kazanılabilir (*Mecelle*, md. 1272; *Kânûn-i Arâzî*, md. 103).

İhyâ ile mevât arazinin mülkiyetinin kazanılmasına bağlı olarak ihyâ edilen arazinin çevresindeki belli bir alan hukukî koruma altına alınarak harim statüsü ile ihyâ edenin kullanımına tahsis edilir. Böylece ihyâ edilen topraktan, açılan kuyudan, çıkarılan kaynak suyundan, yapılan tesislerden hatta mevât arazide dikilen ağaçtan ihyâda bulunanın gerektiği şekilde yararlanabilmesine imkân tanınır.

Fakihlerin bir kısmı, mevât araziye ihyâ ederek mülkiyet veya işletme hakkını kazanmayı sadece müslüman tebaaya ait bir hak olarak görürken Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel de dahil bazı âlimler zimmîlerin de ihyâ yoluyla arazi iktisap edebileceği görüşündedir. Bazı fakihler, Arap yarımadasında iki dinin bir arada bulunmayacağına ilişkin hadisten hareketle (Buhârî, "Cizye", 6; Müslim, "Cihâd", 63) zimmîlerin ancak yarımada dışında ihyâ suretiyle arazi mülkiyetine sahip olabileceklerini ileri sürmüşlerdir.

Bir arazi ihyâ edildikten ve mülkiyeti kazanıldıktan sonra terkedilmek suretiyle tekrar işletilmeyen ve verimsiz bir toprak haline gelirse bunun nasıl bir statüye tâbi olacağı doktrinde ayrı bir tartışma konusudur. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ihyâdan sonra terk arazi üzerindeki mülkiyet hakkının kaybına sebep olur. *Mecelle*'deki düzenleme de bu yöndedir (md. 1273). Bu ise ihyâ ile kazanılan

mülkiyet hakkının kayıtsız, şartsız ve süresiz olmadığı, ihyânın amacıyla sınırlı bulunduğu anlamını taşır. Mâlikîler mülkiyetin kaybını uzun süre ilgisiz kalınmak suretiyle arazinin terkedildiği karinesine bağlamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Tehânevî, *Keşşâf*, I, 301; *el-Muvaţta'*, "Akziye", 26; Buhârî, "Harş ve'l-müzâra'a", 15, "Cizye", 6; Müslim, "Cihâd", 63; Ebû Dâvûd, "Harâc", 37; Tirmizî, "Aşkâm", 38; Ebû Yûsuf, *el-Harâc* (nşr. Muhibbuddin el-Hatîb), Bulak 1302, s. 63-67; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 41-49; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Kahire 1401/1981, s. 347-354, 362-368; İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. Şâkir Zib Feyyâz), Riyad 1406/1986, II, 636-659; Kudûrî, *el-Muhtaşar*, İstanbul 1310, s. 75-76; Mâveridî, *el-Aşkâmü's-sultânîyye*, Beyrut 1405/1985, s. 231-241, 248-249; İbn Hazm, *el-Muhtallâ*, Kahire 1389/1969, IX, 91-105; Şirâzî, *el-Mühezzebe*, I, 423-429; Ebû Ya'la, *el-Aşkâmü's-sultânîyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Kahire 1357/1938, s. 209-213, 228-229; Kâsânî, *Bedâ'îc*, VI, 192-197; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1389/1969, V, 416-430; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn* (nşr. Âdil Ahmed Abdümevcûd – Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1412/1992, IV, 344-356; Karâfî, *el-İşkâm* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gaddê), Halep 1387/1967, s. 97-99; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Hatil*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), VII, 66-78; Şevkânî, *Neylû'l-evlât*, V, 340-341; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), VI, 431-437; *Mecelle*, md. 1051-1052, 1270-1291; *Kânûn-i Arâzî*, md. 6, 103-106; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, III, 225, 545-567; a.mlf., *Şerh-i Cedid li-Kânûn-i-arâzî*, İstanbul 1311, s. 43-47, 361-364; Ebû'ulâ Mardin, *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul 1947, s. 89-101; Bülent Köprülü, "Memleketimizde İhya Müessesesinin Geçirdiği İstihaleler", *Muammer Râşid Seviğ'e Armağan*, İstanbul 1956, s. 409-423; M. Cevâd Mağniyye, *Fıkhü'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdik*, Beyrut 1966, V, 44-56; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VII, 152-153; M. Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1977, s. 123-138; Ali Şafak, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı*, İstanbul 1977, s. 58-75, 168-194; Muhammed b. Ali es-Semih, *Mülkiyyetü'l-arz fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Riyad 1403/1983, s. 117-127; M. Sellâm Medkûr, *el-İbâha 'inde'l-uşûliyyîn ve'l-fukahâ'*, Beyrut 1984, s. 162-178; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dimşok 1404/1984, V, 549-570; Ziaul Haque, *Landlord and Peasant in Early Islam*, Delhi 1985, s. 248-254; Bilmen, *Kamus*, VII, 57-58, 184-197; M. Mehdi el-Âsîrî, *Mülkiyyetü'l-arz fi'l-İslâm*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Neşr-i Tevhîd), s. 134-192; Abdullah Muhtâr Yûnus, *el-Milkiyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye ve deurûhâ fi'l-iktisâdî'l-İslâmî*, İskenderiye 1407/1987, s. 243-252; Ali el-Hafif, *el-Milkiyye fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1990, s. 301-310; Fâzil Muhammed Cevâd es-Selâni, *el-Yed fi'l-fıkhî'l-İslâmî sebeben li'l-milkiyye ve delilen 'aleyhâ*, Beyrut 1410/1990, s. 79, 159-197; Y. Linat de Bellefonds, "İhyâ", *EI* (İng.), III, 1053-1054; "İhyâ", *Mu.FI*, IV, 33-39; "İhyâ'ü'l-mevât", *Mu.FI*, II, 238-251.

